

POHÁDKOVÉ PŘÍBĚHY K ZÁBAVĚ I K UČENÍ

Renata Šikulová, Vlasta Rytířová

- ❖ ZÁBAVNÁ PRÁCE S LITERÁRNÍM TEXTEM
- ❖ FANTAZIE A KREATIVITA DĚTÍ
- ❖ ORIGINÁLNÍ PŘÍBĚHY A ÚKOLY

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

PhDr. Renata Šikulová, Ph.D.
Mgr. Vlasta Rytířová

POHÁDKOVÉ PŘÍBĚHY K ZÁBAVĚ I K UČENÍ

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 2675. publikaci

Odpovědná redaktorka Jana Henžlíková
Ilustrace Mgr. Milada Linhartová
Fotografie na obálce Jiří Pavelka
Sazba a zlom Milan Vokál
Počet stran 156
Vydání 1., 2006

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2006
Cover Photo © Jiří Pavelka

ISBN 80-247-1361-6

ISBN 978-80-247-1361-8 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-6537-2 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2011

ÚVOD	7
Vysvětlivky k použitým ikonám	8
LITERÁRNÍ TEXT A JEHO VYUŽITÍ VE VÝUCE	9
Význam čtenářských dovedností pro žáka	9
Práce s literárním textem	11
Práce s osnovou příběhu	16
Dramatizace	18
HRA A JEJÍ MÍSTO VE ŠKOLE	19
Význam hry pro dítě	19
Didaktická hra ve výuce	20
Třídění didaktických her	21
Organizace a řízení didaktické hry	23
DALŠÍ METODY AKTIVNÍHO UČENÍ ŽÁKŮ	26
ZÁSADY PŘI UVÁDĚNÍ A PRŮBĚHU AKTIVIT	32
Co říci o pravidlech?	32
Jak dělit děti do skupin?	33
Co říci k vlastnímu průběhu hry?	35
Čeho se vyvarovat?	36
NEOBYČEJNÉ PŘÍBĚHY OBYČEJNÝCH VĚCÍ	37
Zimní příběh	38
Prázdná stránka	48
Honzíkův vytoužený míč	54
O hrnci, který rád vařil rajskou omáčku	61

O hrnečku, který se nerad myl	67
O ztracené ponožce	72
O neposlušných bačkůrkách	79
Plyšový medvídek	84
Oblíbená sponka	89

PŘÍHODY Z NAŠÍ PŘÍRODY 94

Jak chtěl být Ušáček někým jiným	95
Jak medvídě prohnaly včely	100
O dvou nezbedných liškách	105
O smutné myšce	110
O zatoulaném Pištovi	113
Úklid na lesní pasece	120
Výlet	128
Žízalí bratři	139
Ohniváček	145

MÍSTO ZÁVĚRU 149

POUŽITÁ LITERATURA 151

Milí učitelé, vychovatelé a studenti,

publikace, kterou právě otvíráte, vznikla se záměrem nabídnout učitelům a vychovatelům, kteří pracují s dětmi 1. stupně základní školy, a studentům učitelství náměty a didaktické hry, které by mohli využít ve výchovně-vzdělávací práci. Vycházely jsme ze svých pedagogických zkušeností a společně jsme se zamýšlely nad cestami a prostředky, které by přispěly ke zvýšení poznávací aktivity žáků, posilovaly jejich zájem o učení, chuť spolupracovat s učitelem i spolužáky na společných úkolech, podporovaly čtenářské a komunikativní dovednosti, rozvíjely představivost a tvořivost.

Prvním impulzem k práci na této publikaci byly aktivity a náměty studentů při výuce komunikativních dovedností, proto jsme se rozhodly zaměřit pozornost na rozvoj čtenářských a komunikativních dovedností dětí mladšího školního věku.

Základ knihy tvoří pohádkové příběhy, na které navazují herní aktivity v podobě úkolů, doplňovaček a didaktických her. Pohádkové příběhy byly zpracovány na podkladě námětů a prací studentů. Mohou být využity k procvičování výrazného a plynulého čtení, k prohlubování porozumění textu, k zážitkovému čtení a naslouchání, k rozvíjení tvořivých činností s literárním textem a k rozvíjení slovní zásoby. Textů může být zároveň využito k osvojování a procvičování jazykového učiva ve škole.

Úkoly a herní aktivity, které doprovázejí každý pohádkový příběh, předpokládají, že žák četl text s porozuměním, vycházejí ze znalosti textu, ale zároveň vyžadují jistou dávku fantazie a tvořivosti při jejich plnění. Úkoly jsou různě obtížné a jsou zaměřeny především na rozvoj slovní zásoby, podporu čtenářských dovedností, dramatizaci, rozvoj komunikativních dovedností, rozvoj spolupráce, rozvoj tvořivosti a představitivosti dětí. Směřují k posílení pozitivního vztahu k četbě, k rozvoji sociálních dovedností i ke

zpestření výuky. Učitel jich může využít k navozování výchovných situací, o kterých je možné s dětmi diskutovat a řešit je. Učitel sám zvažuje a vybírá, který úkol je pro žáky vhodný, uvedené aktivity mohou být různě obměňovány podle věku, znalostí a zkušeností žáků.

Neklademe si za cíl uvádět vyčerpávající množství úkolů a herních aktivit k jednotlivým příběhům, to by snad nebylo ani možné. Byly bychom rády, kdyby příběhy, náměty a úkoly byly pro čtenáře inspirací a podporou jejich tvůrčího potenciálu při vymýšlení a vyhledávání dalších způsobů, jak textů využívat k výchovně-vzdělávacím účelům.

Naše poděkování patří studentkám učitelství 1. stupně Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem za náměty, inspiraci a pracovní zaujetí, které projevily při výuce komunikativních dovedností, a za souhlas se zveřejněním jejich prací.

Renata Šikulová, Vlasta Rytířová

Vysvětlivky k použitým ikonám

cíl hry

organizace

materiál a potřebné pomůcky

Literární text a jeho využití ve výuce

Význam čtenářských dovedností pro žáka

Jedním z hlavních cílů základního vzdělávání, je *vést žáka k tomu, aby zvládl základy všestranné a účinné komunikace*, jednoduše řečeno naučit žáka dorozumívat se slovem i písmem. Kompetence, které má žák ve škole získat v oblasti jazyka a jazykové komunikace, jsou rozpracovány v RVP ZV a my se opíráme zejména o ty, které se bezprostředně dotýkají rozvoje čtenářských dovedností, komunikativních dovedností a rozvoje osobnostního a sociálního.

K významným kompetencím, ke kterým by měl být žák v průběhu základního vzdělávání veden, patří např.:

- ▶ *vyjadřovat se kultivovaně v písemném i ústním projevu,*
- ▶ *vyjadřovat se výstižně a vzájemně si sdělovat své myšlenky, prožitky a pocity,*
- ▶ *vyjadřovat se souvisle, srozumitelně, volit vhodná slova a tempo řeči podle svého komunikačního záměru,*
- ▶ *číst s porozuměním psané texty přiměřené věku, rozlišovat hlavní myšlenky, odlišit podstatné jevy od nepodstatných, vytvářet jasné a přehledné poznámky,*
- ▶ *využívat různé zdroje informací k rozšiřování svých znalostí a dovedností potřebných ke studiu,*
- ▶ *porozumět a pochopit jednoduchý pokyn a sdělení, dokázat odpovídajícím způsobem reagovat,*
- ▶ *reprodukovat vlastními slovy slyšené nebo přečtené informace,*

- ▶ *správně formulovat otázky,*
- ▶ *formulovat vlastní názor a prožitky atd.*

(Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2004)

Cílem školy by mělo být dovést žáka k tomu, aby četl rád, s porozuměním, správně, plynule a výrazně. To jsou základní znaky dobrého čtení.

Zvládnutí dovedností číst má pro dítě mimořádný význam. Čtení je dovednost, která uvádí dítě nejen do světa literatury, ale zároveň mu umožňuje poznávat a vzdělávat se prostřednictvím tištěného textu (vyhledávat informace v dětských encyklopediích, slovnících, příručkách, na Internetu, pracovat s výukovým programem na CD-Romu).

Čtení rozšiřuje možnosti dítěte seznamovat se s příběhy a prostřednictvím jejich hrdinů si ujasňovat svůj pohled na svět, řešit běžné i neobvyklé situace, poznávat různé modely chování a jednání a na jejich podkladě si ujasňovat svůj mravní postoj.

Od začátku je třeba spojovat techniku **čtení se čtením s porozuměním**, tj. rozumět tomu, co je vyjádřeno souvislým psaným textem. Častější procvičování zvyšuje plynulost čtení a zvyšuje přiměřeně i rychlost čtení.

Literární text umožňuje dětem, aby se zdokonalovaly v **hlasitém** i ve **výrazném čtení**.

Hlasité čtení pomáhá zlepšovat techniku čtení, učí poslechu a pomáhá porozumět textu. Učitelé mohou ve škole při nácviu hlasitého čtení využívat čtení žáka ve dvojici se spolužákem, ve dvojici s učitelem, v domácím prostředí se doporučuje čtení společně s rodičem nebo sourozencem. **Výrazné čtení** pomáhá čtenáři i posluchači orientovat se v textu, vnímat hlavní myšlenky, postihovat náladu i charakter vystupujících osob apod.

„Číst výrazně znamená číst zřetelně a jasně, číst s důrazem slova, která jsou ve větě důležitá z hlediska smyslu, číst s přirozenou intonací, s pauzami, zvolit vhodné tempo při čtení a dokázat ho měnit v případě potřeby, číst s citovým zabarvením.“ (Horáková a kol. 2002, s. 3).

®

Porozumění čtenému textu napomáhá společná četba a následná analýza textu. Když děti pracují s literárním textem společně (nebo ve skupině), mají možnost lépe se uplatnit při práci i děti, které nejsou příliš průbojné a obvykle mlčí. Práce ve skupině je příležitostí vzájemně sdílet své zážitky, úvahy nad literárním textem, postřehy. Kooperativní činnosti vycházející z literárního textu jsou vhodnou příležitostí pro procvičování a upevňování učební látky. Dají se zde vhodně uplatnit i kooperativní hry. Výhodou těchto her je to, že vyhrává každý, nikdo neprohrává, děti si hrají s druhými, ne proti nim. Děti mají společný cíl, jde jim o společnou věc. Kooperativní hry vylučují strach ze selhání, z neúspěchu. Podporují společné činnosti, radost z výsledku, prožitek ze společné práce.

Porozumění literárnímu textu můžeme chápat jako společný proces a kooperativní práci celého kolektivu čtenářů ve třídě.

Společná práce nad textem má řadu výhod:

- ▶ Žáci mají možnost hledat společně význam díla a vzájemně porovnávat své názory – zároveň si uvědomují, že je možné mít odlišné pohledy na jednu věc,
- ▶ mají prostor pro společné sdílení zážitků z četby,
- ▶ učí se všimnout si dílčích částí textu, vyhledávat v textu určité pasáže, myšlenky, orientovat se v psaném textu.

Je dobré si uvědomit, že **dovednost porozumět textu** používají žáci nejen v hodinách literární výchovy, ale všude tam, kde pracují s psaným textem, s psanými instrukcemi.

Práce s literárním textem

Literární text může být využit k plnění následujících cílů:

- ▶ slouží k procvičování techniky čtení,
- ▶ umožňuje procvičovat čtení s porozuměním,

- ▶ umožňuje dětem společné, zábavné povídání po přečtení textu,
- ▶ dává prostor k porovnávání různých názorů, zážitků, děti mají možnost přesvědčit se o tom, že každému se líbilo něco jiného, že se ve svých pohledech mohou odlišovat,
- ▶ děti se učí vlastními slovy formulovat hlavní myšlenky v dílčích částech textu,
- ▶ učí se pracovat s osnovou,
- ▶ učí se vyprávět děj příběhu s dodržáním dějové posloupnosti,
- ▶ dává dětem možnost vytvářet reproduktivní i produktivní otázky, které z textu vyplývají (děti se tak učí formulovat různé typy otázek),
- ▶ může být prostředkem inspirace k vytváření vlastních textů (tvořivé psaní),
- ▶ může se stát prostředkem dramatizace, vhodné části textu mohou sloužit k vytváření scénářů a k využití inscenační metody ve vyučování.

Literární text nemusí sloužit jen jako materiál k procvičování techniky čtení. Text příběhu může být použit jako výchozí materiál pro **jazykovou výchovu**, k plnění jazykového učiva v příslušném ročníku. Literární hádanky a kvízy oživují žákům paměť, představivost a fantazii, evokují jejich dřívější čtenářské zážitky, zkušenosti a vědomosti.

Jedná se např. o úkoly při osvojování slovní zásoby:

- ▶ Žáci si uvědomují rozdíly mezi slovy z hlediska spisovnosti a nespisovnosti (vyhledávají v textu slova spisovná, hovorová, nespisovná, slangová aj.),
- ▶ objasňují význam slova (vytvářejí nebo hledají slova stejného nebo podobného významu, slova stejně znějící, ale s jiným významem, nebo slova opačného významu),
- ▶ vytvářejí věty se slovy různého významu.

Významnou složkou jazykové interpretace literárního textu je jeho **zvukový rozbor**. Žáci mohou plnit úkoly, ve kterých např.:

- ▶ rozvíjejí kulturu mluvené řeči (dbá se na správnou a přesnou artikulaci, na správné dýchání),

- ▶ posilují výrazné čtení (využívání paralingvistických prvků – žáci se učí pracovat s hlasem, učí se využívat intonace, výšky hlasu, tempa a intenzity hlasu),
- ▶ učí se vnímat a chápat rým (rým = zvuková shoda konců slov na konci veršů nebo dvojverší),
- ▶ vytvářejí rýmy na vybraná slova, skládají dvojverší z jednotlivých slov při zachování rýmu,
- ▶ vybraná slova použijí při skládání básně, kterou společně vymyslí,
- ▶ doplňují a vymýšlejí vhodné rýmové dvojice apod. (Toman, 1990)

Příběhy, které v další části knihy uvádíme, mohou žáky motivovat a inspirovat k vlastní tvorbě. Zvolili jsme **pohádkové příběhy**, protože pohádka jako literární útvar je dětem velmi blízká a dobře známá. Pro pohádku je typická klasická dějová výstavba založená na vypravěčském slohovém postupu. Příběh probíhá v postupné dějové linii, tj. v časové posloupnosti a příčinné souvislosti (od úvodní části přes zápletku ke svému vyvrcholení až k rozuzlení). Díky kontaktu vypravěče s posluchačem se zhodnocuje zvuková realizace vyprávění (barevnost lidského hlasu, gesta, mimika, výraznost hlasu, využívání dramatických prostředků, např. pauz).

Pohádkový děj je zpravidla fantastický, je neuvěřitelný, nepravděpodobný, svérázným způsobem je v něm ztvárněna skutečnost, lidské názory, ideály, jednání a chování pohádkových postav. S tím se setkáváme především v moderních pohádkách (autorských – Čapek, Macourek). Do moderních pohádkových příběhů se dostává současný svět. Postavy se chovají a jednají jako dnešní lidé, které děti dobře znají, pohádkové postavy přebírají dětské zkušenosti, znalosti, řeší situace, které jsou dnešním dětem dobře známé, ale postavy je mohou řešit obdobně jako děti, nebo jinak, neotřele, neobvykle – jde přece o pohádkový svět.

Do charakteristiky pohádkových postav (zvířecích postav) se promítají zkušenosti autorů, postavy mají vlastnosti dětských hrdinů, se kterými se děti setkávají ve svém okolí.

Náměty krátkých příběhů a příhod mohou být začátkem vlastních **literárních pokusů**. Bez ohledu na podařenost by učitel měl zacházet s dětskými texty jako s cenným a hodnotným materiálem. Naskytá se také příležitost na

základě vytvořených textů procvičovat při jejich korekci jazykové a slohové učivo, rozvíjet nápaditost a tvořivost při zpracování ilustrací k příběhům a při tvorbě obálky knihy.

Děti se učí orientovat se ve slyšeném i čteném textu. Rozlišují, které údaje jsou podstatné, jak jsou dějové situace řazeny za sebou, dokáží doplňovat chybějící údaje. Učí se vyhledávat místa, kde může dojít ke změně, k dějovému zlomu.

Práce s textem může vyústit do úkolů rozvíjejících **vyjadřovací schopnosti žáků**. Patří sem např. situace, kdy žák popisuje spolužákovi oblíbený předmět, cestu, zážitek, příhodu z cest, líčí své oblíbené činnosti. Literárního textu se dá využít k úvahám o vhodnosti či nevhodnosti chování postav v příběhu, k dramatizaci textu, pro zpracování scénáře a uplatnění inscenační metody apod.

Literární text může být východiskem a inspirací pro **tvořivou práci** – vytváření scénářů a dramatizaci, tvorbu loutek nebo k divadelnímu představení, pro tvorbu vlastních psaných textů.

M. Jurčová (1981) na příkladu literární výchovy ukazuje využití jednotlivých typů tvořivých úloh:

- ▶ Tvořit slova, která vyjádří citové zážitky, činnost aj.
- ▶ Utvořit co nejvíce synonym daného slova.
- ▶ Vytvořit titulky k příběhům, popisky k obrázkům, ilustracím.
- ▶ Tvořivě dokončit započatý příběh (humorně, dramaticky, absurdně...).
- ▶ Prožitou příhodu vyjádřit jako konfliktní situaci, jako pantomimu, jako komedii, jako komentovaný pořad v rozhlase...).
- ▶ Vytvořit příběh z daného počtu slov, vět.
- ▶ Vymyslet příběh k daným obrázkům.
- ▶ Vymyslet příběh s použitím jednoslabičných (dvojslabičných) slov.
- ▶ Vytvořit různé scénáře pro příběh, pro který mám danou počáteční a závěrečnou situaci a osoby.

Řešení takových úloh vyžaduje aktivní poznávací činnost žáka (hledání, analyzování, experimentování, objevování, bádání). Žákovi k vyřešení nestačí použít již známé postupy, osvojené poznatky v nepřepracované podobě.

Pomocí literárního textu může učitel žáky inspirovat k tvorbě jejich vlastních psaných textů. **Tvořivé psaní** je činnost, při které můžeme kombinovat individuální tvorbu s kolektivními pracovními postupy. Texty mohou vznikat v páru nebo ve skupině. „Cílem tvořivého psaní je podporovat přirozenou hravost člověka a naučit žáky, jak využívat psaní k zábavě a psychickému uvolnění, k hledání pozitivních prožitků.“ (Fišer, 2001, s. 20)

Tvůrčí psaní se může stát součástí dramatické výchovy (žák si připravuje promluvu na dané téma, dramatickou etudu, scénku...) či slohového výcviku žáků. Učitelé s oblibou využívají herních aktivit. Jako hry se nejčastěji používají **techniky přestavby textu** (změna žánru, hry na doplňování textu, textové koláže), **tvorba slovních hříček, hádanek, nonsensové poezie, tvorba kolektivního textu**, spojování **výtvarných a dramatických postupů** s prezentací textu.

Dalším příkladem oblíbené techniky mohou být textové koláže. Technika koláže je založena na montáži libovolného jazykového materiálu nejrůznějšího původu. Jazykový materiál může vytvořit žák sám, nebo může použít různé texty (např. novinové, umělecké). Koláž je původem výtvarná technika, a proto může být i textová koláž doplněna výtvarnými technikami. Textové koláže je možné skládat z vybraných slov určitých tematických okruhů, z novinových titulků, z reklamních hesel, ze zeměpisných názvů, ze rčení.

Bez zajímavosti není ani další technika – **volné psaní**. Žák má za úkol po danou dobu (5 min., 10 min.) psát vše, co ho napadne k určenému tématu. Technika volného psaní má stanovená pravidla:

- ▶ žák se vyjadřuje v celých větách,
- ▶ nesmí přestat psát,
- ▶ píše úplně všechny myšlenky (např. „...už nevím, jak dál...“; „...nic mě nenapadá...“; „...co to bylo venku za hluk...“),